

4 mei lezing Houten, door Ad van Liempt, 2018

Zeer geachte aanwezigen,

Straks is het acht uur en zijn we twee minuten stil.

Het mooie van ons vrije land is dat we helemaal zelf mogen uitmaken wie we in gedachten houden tijdens die twee minuten. Het Nationaal Comité 4 en 5 mei heeft bepaald welke groepen er officieel worden herdacht, maar daar hoeven wij ons niks van aan te trekken. We kiezen voor een familielid, of een bekende van onze ouders, of een algemeen bekend slachtoffer van de Duitse bezetting, die 74 jaar geleden eindigde.

Toch valt het voor de nu levende generaties niet mee iemand te vinden die in de Tweede Wereldoorlog om het leven kwam en met wie je nu nog een directe band voelt. Soms wordt zo'n band bepaald door de plek waar je woont. Wat gebeurde daar eigenlijk, tussen 1940 en 1945? En wat gebeurde er hier? Houten was destijds een klein, vooral agrarisch dorp, net als de andere kernen die nu samen de gemeente Houten vormen – het was zo'n beetje de groente- en fruit-tuin van de stad Utrecht. Er gingen dagen voorbij dat de gemiddelde Houtenaar amper merkte dat er een wereldoorlog woedde.

Op het namenmonument van uit Utrecht gedeporteerde joden staan 1239 namen. Als Houten ook zo'n namenwand zou hebben, zou er één naam op staan: Levie Mozes. Inderdaad, Mozes is zijn achternaam, Levie zijn voornaam. Er is niet heel veel over hem bekend. Hij is geboren op 15 december 1903, en vermoord in Auschwitz op 28 februari 1943, 39 jaar oud geworden dus. Van beroep was hij koopman in leer. Hij is gearresteerd op 12 oktober 1942, in zijn woning aan de Odijkseweg 207a.

Dat weten we, dat staat op de deportatielijsten die de nazi's lieten bijhouden. Opmerkelijk is zijn geboorteplaats: de Franse stad Lille. Daar was van oudsher een aanzienlijke joodse gemeenschap geweest. Maar hoe kwam hij in Houten? En wat voor leven leidde hij daar?

De laatste jaren zijn er overal in het land mensen druk bezig om alle 102.000 uit Nederland afkomstige vermoorde joden een verhaal en een gezicht te geven. Vooral Herinneringscentrum Kamp Westerbork en het Joods Historisch Museum zijn er druk mee bezig. Bij Levie Mozes is dat ten dele gelukt. We hebben geen foto van hem. Maar soms is er enige informatie te halen uit de processen die na de oorlog gevoerd zijn tegen de mannen die de joden in ons land hebben gearresteerd. En ja, daar komen we zowaar Levie Mozes tegen. Hij is opgepakt door drie agenten van de Utrechtse politie, die er op 12 oktober 1942 voor naar de Odijkseweg in Houten zijn gegaan. Ze waren alle drie werkzaam voor een afdeling die speciaal voor het arresteren van joden was opgericht, de Centrale Controle – wat een soort schuilnaam was. Twee van hen

zijn na de oorlog veroordeeld tot elf jaar gevangenisstraf, de derde werd in 1949 vrijgelaten wegens een ernstige ziekte – hij overleed kort daarna.

De drie mannen, vergezeld van nog een politieman uit Houten, vonden hem niet thuis, maar wel bij een andere boerderij, op de Grote Geer in Houten. Daar was Levie Mozes op bezoek.

Hij droeg geen jodenster, dat was tegen de regels van de nazi's. Maar uit een onderzoek van archivaris Ceciel Huitema van het Nationaal Archief is gebleken dat hij gemengd gehuwd was, dus getrouwd met een niet-joodse vrouw. En volgens de krankzinnige regels van het nazirijk mocht hij dan niet gedeporteerd worden. Het niet dragen van de ster gaf de jodenjagers van de Utrechtse politie de mogelijkheid dat tóch te doen.

Die drie mannen hebben voor de arrestatie van Levie Mozes vermoedelijk een premie van tien gulden geïncasseerd. Dat was toen het tarief voor agenten van dit soort politieafdelingen, die in elke flinke stad in Nederland waren gevormd. Drie gulden drie-endertig de man – meer was er voor de Utrechtse jodenjagers in Houten niet te verdienen.

Na de oorlog is nog uitgebreid onderzocht of Levie Mozes was verraden door zijn eigen vrouw. Ze hadden een slecht huwelijk, volop ruzie, zijn vrouw wilde van hem af, al jaren. Maar het tribunaal achtte toch niet bewezen dat zij haar man had aangegeven.

Wie denkt er tegenwoordig nog wel eens aan Levie Mozes van de Odijkseweg? Waarom moest hij, via Amsterdam, kamp Amersfoort en kamp Westerbork in een goederentrein naar het vernietigingskamp Auschwitz? Wat had hij de nazi's misdaan, wat hadden die 102.000 andere vermoorde joden uit Nederland misdaan? Dat zijn vragen die je niet in twee minuten kunt beantwoorden – maar ze zijn het overdenken zeker waard, straks, om acht uur.

Er is nóg een Houtens slachtoffer dat aan de moordzucht van de nazi's ten onder is gegaan. Hij kijkt hier als het ware op ons neer, zijn beeltenis is verwerkt in de doopkapel van deze kerk, kapelaan Marinus van Rooijen. Dat is zijn officiële naam, in Houten kenden ze hem als Ries van Rooijen. Hij was geboren op de zeer oude Houtense boerderij De Steenen Poort en had het ideaal uit zijn jeugd verwezenlijkt: hij was priester geworden. Hij was in de oorlog kapelaan in 's Heerenberg, in de Achterhoek, vlak bij de Duitse grens. Hij werd opgepakt in augustus 1941, al na minder dan anderhalf jaar bezetting dus – in een periode dat de bezetter zijn ware gezicht eigenlijk nog verborgen had gehouden.

Het had allemaal te maken met de brief die aartsbisschop Jan de Jong van Utrecht in alle kerken had laten voorlezen. Er stond een scherp protest in van de katholieke bisschoppen tegen de Duitse plannen om de vakbonden op te heffen en iedereen lid te laten worden van het Arbeidsfront, een door nationaal-socialisten bestuurde organisatie. De Jong en zijn collega-bisschoppen waren woedend over dat voornemen. De nacht voor de zondag dat die brief zou worden

voorgelezen kreeg De Jong, om vier uur, een hoge Duitse officier op bezoek die eiste dat het voorlezen zou worden voorkomen – de Duitse inlichtingendienst was erachter gekomen wat de bisschoppen van plan waren. De Jong liet zich niet intimideren, de voorlezing ging door.

Wij kunnen ons tegenwoordig niet meer voorstellen wat dat betekende.

Tegenwoordig kun je vanaf de preekstoel van alles voorlezen – bijna niemand zal er kennis van nemen. Maar in de bezettingstijd zaten de kerken vol en was een brief van de bisschoppen zo ongeveer de enige betrouwbare informatie die er nog werd verspreid.

Wat gebeurde er toen? Aartsbisschop Jan de Jong had zijn koffer gepakt onder de kapstok klaar staan, maar de Duitse autoriteiten lieten hem met rust. Maar in 's Heerenberg stookten woedende NSB'ers de regionale afdeling van de Sicherheitsdienst op om de katholieke geestelijken aan te pakken die de brief hadden voorgelezen en 'm bovendien hadden gestencild en verspreid onder de gelovigen. Pastoor Jan Galama werd daarop opgepakt. De twee kapelaans, Reinier Hegge en Ries van Rooijen, moesten zich de volgende dag melden bij de Sicherheitsdienst in Arnhem. Alle drie stonden ze aan het begin van een lange reis langs concentratiekampen. Hegge overleefde Bergen-Belsen. Pastoor Galama en kapelaan Ries van Rooijen, ontmoetten elkaar pas weer in Dachau, waar ze in de maand juni van 1942 een paar dagen na elkaar bezweken aan de onmenselijke dwangarbeid die ze moesten verrichten. In zijn laatste brief naar huis schreef Ries van Rooijen nog dat het hem goed ging, maar een getuige die hem daar had meegemaakt zei na de oorlog dat dat niet klopte: hij schreef dat omdat hij zijn ouders in Houten niet ongerust wilde maken.

Aan de Utrechtse Maliebaan kwam het bericht van de dood van Galama en Van Rooijen aan als een mokerslag voor aartsbisschop De Jong. Hij raakte erdoor in een crisis. Tegen zijn biograaf zei hij later dat hij spijt had van die principiële, dappere brief die hij geschreven had, en waar anderen een hoge prijs voor moesten betalen.

Heel bijzonder is dat. Spijt hebben van je dapperheid. De meeste mensen – ikzelf zeker – hebben geregeld spijt van hun lafheid. De Jong niet – hij leed onder de wroeging en de spanningen, op 10 november 1942 kreeg hij een zware beroerte die hij maar net overleefde.

De dood van pastoor Galama en kapelaan Ries van Rooijen slaat een groot gat in de katholieke parochie van de Pancratiuskerk in 's Heerenberg. En ook in de voetbalvereniging RKBVV misten ze kapelaan Van Rooijen erg. Hij was er uitermate actief geweest. Aan de ene kant was hij een heel principiële geestelijk adviseur geweest – zo principieel dat hij per se weigerde dat andersdenkenden lid van de club werden. Maar hij hielp ook mee met de aanleg van een nieuw veld, de kapelaan pakte de schop en deed grondwerk. Hij miste geen wedstrijd

en kon heel goed met de spelers opschieten. En daardoor kon het gebeuren dat al in april 1945, een paar dagen na de bevrijding van 's Heerenberg, de ledenvergadering van RKBVV een opmerkelijk besluit nam. De club kreeg een andere naam, MVR, de initialen van Marinus van Rooijen. Ik weet geen ander voorbeeld van een voetbalclub die genoemd is naar een kapelaan. MVR bestaat nog altijd, staat bovenaan in de 4^e klasse Oost.

De Pancratiuskerk kreeg een bijzonder gebrandschilderd raam, waarop de arrestatie van twee geestelijken is afgebeeld, ik ben er vorige week wezen kijken – een indrukwekkend gezicht. En toen de arrestatie vijftig jaar geleden was heeft kardinaal Simonis ter ere van pastoor Galama en kapelaan Van Rooijen een speciale kapel ingewijd, waar het verhaal van de twee martelaren van 's Heerenberg wordt verteld.

Ries van Rooijen dus, dat voetbalgekke jongetje van de Steenen Poort, dat op zijn kamertje elke dag speelde dat hij de mis opdroeg, en op zijn 44^e levensjaar in Dachau de dood ingejaagd werd – ook wel iemand om straks aan te denken als we twee minuten stil zijn, uit respect voor de doden van de bezettingstijd. Ries van Rooijen of Levie Mozes – of wie dan ook. Gelukkig mogen we zelf uitmaken aan wie we denken.

Het belang ervan klinkt het beste door in die joodse zegswijze: een mens gaat twee keer dood. Een keer als hij sterft, en de tweede keer als er niemand meer aan hem denkt.

Zo kunnen we om acht uur in zekere zin levens redden. Laten we dat doen, elk jaar weer.